

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ І. С. ОРЛАЯ НА ПОСАДІ ДИРЕКТОРА ОДЕСЬКОГО РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ (1826 – 1829 рр.)

КОВАЛЬОВ Є.А.(Одеса)

Уродженець Закарпаття, Іван Семенович Орлай (1771 – 1829) належав до своєрідної закарпатської діаспори, що склалася в Росії на рубежі XVIII – XIX ст. і висунула зі свого середовища низку визначних державних і громадських діячів. Людина з широким колом інтересів, він займався медициною, історією, педагогікою. До призначення в лицей Орлай вже набув чималого педагогічного досвіду. Окрім того, що йому ще у молодості довелося вчителювати [1], він у 1821 – 1826 рр. займав посаду директора Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька й на цьому місці показав себе діяльним і вправним адміністратором [2].

Безпосередньою причиною, що змусила Орлая домагатися переведення на службу до Одеси, стало погіршення стану його здоров'я і необхідність у зміні клімату. Він приїхав на південь з твердим наміром осісти тут, для чого, між іншим, наполегливо клопотав про відведення йому земельної ділянки, як сам писав, «... в надії скінчити спокійно залишок днів своїх у сприятливому для мене кліматі цього краю ...» [3].

Прагнучи забезпечити собі якомога більшу свободу дій на новій посаді, Орлай ще задалегідь висунув умову, щоб в лицей йому було дозволено мати такі ж самі права та обов'язки, що й в Ніжинській гімназії вищих наук. Проте, міністр народної освіти, беручи до уваги значну різницю статутів цих навчальних закладів, не визнав за можливе задовольнити цю умову. Тим не менше, Орлай отримав повноваження, щоб «після прийняття посади директора, вникнувши докладно в усі частини управління цим закладом, зробити

своє подання про ті зміни у Статуті Лицею, які знайде необхідними» [4].

Указом від 12 серпня 1826 р. Орлай був призначений директором лицей. Сповіщаючи про це виконуючого обов'язки директора професора Дудровича і членів Правління, управляючий лицесм граф Вітт висловив надію, що вони «... усіма силами сприятимуть у влаштуванні закладу теперішньому Директору його п. Орлаю, мужу стільки відомому за відмінними його якостями і досвідченістю з цієї частини» [5].

Разом з Орлаєм до лицей перейшло декілька вихованців Ніжинської гімназії. Між ними був й майбутній видатний етнограф і фольклорист Платон Лукашевич.

7 жовтня 1826 р. Орлай вперше відвідав засідання Правління. Він заявив, що має намір донести начальству «в якому стані цей заклад буде ним знайдений, як з учбової та моральної, так й з господарської частини, з викладом заходів, які він зволітиме вважати потрібними для покращення цього закладу» [6].

Деякі з цих заходів почали здійснюватися негайно. Маючи за зразок устрій гімназії в Ніжині, Орлай запропонував розділити господарське та учбове управління таким чином, щоб окремо існували *Господарське Правління* та *Правління з учбової частини* (а в цьому останньому запроваджувалася посада «вченого секретаря» – одного з професорів – «зادля правильного ходу справ, полегшення і прискорення виконання їх»). Характерно, що навіть діловодство в лицей мало, за наполяганням Орлая, вестися за формою, прийнятою в Ніжинській гімназії вищих наук. Тоді ж Орлай зажадав від професорів та інших викладачів щомісячно нада-

вати до Правління з учбової частини відомості про навчання, а від інспекторів – про поведінку вихованців – «зادля дотримання у них суворої точності». Усі розпорядження Орлая управляючий ліцеєм затвердив, «знаходячи їх вельми корисними» [7].

Є відомості, що Орлай явно протегував деяким зі своїх підлеглих, зокрема, земляку – закарпатцю проф. І. І. Дудровичу (саме він отримав посаду вченого секретаря), сербу проф. П. О. Симоновичу. Взагалі залишилися відгуки, що Орлай мав прихильність до «усього, що могло здаватися слов'янином...» [8]; недарма він увів «слов'янську» (власне, церковнослов'янську) мову і словесність до кола навчальних предметів у ліцеї.

До початку січня 1827 р. Орлай спромігся підготувати *проект нового Статуту ліцею* [9]. На думку директора, такий навчальний заклад, як ліцей мав відповідати двом університетським факультетам (філософському і юридичному) [10], й призначався для «вищих наук», яким мали навчати 8 професорів та 2 ад'юнкт-професори. Проект передбачав загальну реорганізацію структури навчального закладу. Ліцей мав складатися з трьох частин: власне ліцею, гімназії та початкового училища, які «хоча розділені між собою для зручності управління та нагляду, проте становлять один цілий навчальний заклад для приготування юнацтва до державної служби». Тривалість учбових курсів визначалася так: у початковому училищі – 3 роки, а у гімназії та ліцеї – по 4 роки.

Власне *ліцей* мав складатися з двокласного *філософського відділення*, з предметами викладання – логікою, етикою, історією філософії, математикою і фізикою, загальною історією, природничою історією і технологією, військовими науками; наступного за ним також двокласного *юридико-політичного відділення*, з предметами – статистикою, природним і римським правом, російським правом і

оглядом правових систем інших держав, політичною економією і комерцією. Усі предмети слід було викладати виключно російською мовою. Особливо зазначалося, що «диктування... у класах не повинно бути припустимо» – вимагалось використовувати навчальні посібники або, у разі необхідності, давати слухачам власні стилі конспекти професорів.

У чотирикласній *гімназії* при ліцеї, за проектом Орлая, могли навчатися діти «будь-якого вільного стану». Їх повинні були навчати: законоучитель, 6 старших вчителів – арифметики і бухгалтерії, математики, географії та історії, російської та слов'янської (власне, церковнослов'янської) словесності; латинської, слов'янської та грецької мов; 4 молодших вчителів – німецької, французької, італійської та польської мов; вчитель малювання.

У *початковому училищі* при ліцеї 3 вчителі, під керівництвом наглядача («смотрителя»), мали навчати вихованців «наукам підготовчим». Тут слід було застосовувати Ланкастерську методу взаємного навчання.

Термін перебування у кожному класі за цим проектом зменшувався з двох років до одного року, а початок навчання переносився з 1 січня на 1 серпня, подібно до інших російських закладів освіти.

Іспити передбачалося розподілити на часткові («частные») – один раз на півріччя та «публічні» – раз на рік; на підставі останніх учні мали переводитися у вищі класи.

Для заохочування вихованців Орлай пропонував нагороджувати тих, що відзначилися навчанням і поведінкою, книжками, похвальними листами, а найкращих випускників – медалями, з врученням нагород на «публічному акті з пристойною важністю при зібранні найзнатніших осіб обох статей».

Важливим нововведенням, передбачуваним проектом Статуту, ставала система навчання мовам, цілком відокремле-

на від інших навчальних предметів. Задля цього слід було утворити 6 відділень – початкове, граматичне, синтаксичне, риторичне, піітичне та естетичне – де вихованці й власне ліцею, й гімназії, й навіть початкового училища могли б вивчати мови спільно, при необхідності у одному й тому ж відділенні – «дивлячись по їхніх успіхах у них (тобто у мовах – Є. К.), незалежно від успіхів у науках».

Суттєве значення мало те, що Орлай вирішив відмовитися від суворої ізоляції вихованців «внутрішнього» ліцею від учнів «зовнішніх класів». Їхнє об'єднання для спільного навчання означало руйнацію закритого характеру ліцею.

Орлай розумів, що затвердження пропонованого ним нового ліцейського Статуту є неможливим раніше, ніж набуде чинності новий загальноросійський Статут гімназій та училищ, який розроблявся в той час в Міністерстві народної освіти. Тому у вересні 1827 р. він запропонував начальству тимчасово запровадити вповні відповідне його січневому проекту Статуту *«Предначертание распределения учебных предметов в Ришельевском лицее для преподавания с 1-го января 1828 года до преобразования Устава сего заведения»* [11].

Згідно з розпорядженням міністра О. С. Шишкова від 1 серпня 1827 р., для огляду ліцею до Одеси прибув чиновник Міністерства народної освіти граф Ф. А. Плятер, який, безперечно під впливом Орлая, в листопаді того ж року підписав *«Проект о распоряжении учебных предметов в Ришельевском лицее до преобразования Устава сего заведения»*, що за змістом, крім деяких дрібних відмінностей, співпадав з *«Предначертанием...»* директора [12].

Проте, Орлай, ще до остаточного рішення начальства, вже у грудні 1827 р. тимчасово запровадив в ліцеї новий порядок викладання наук і мов, пізніше за-

тверджений Головним Правлінням училищ Міністерства народної освіти [13].

Отже, внаслідок перетворень Орлая, на кінець 1827 – початок 1828 р. ліцей значно змінився. Було впорядковано учбову та господарчу управління; встановлено новий розподіл навчальних предметів, у тому числі запроваджено деякі нові (природничу історію, статистику, хімію, технологію, право римське і право областей, приєднаних до Російської імперії тощо); початок навчальних занять перенесений на 1 серпня (додамо, що у лютому 1828 р. видано розпорядження про те, щоб пройти розпочатий з січня новий дворічний курс навчання за півтора року, а надалі розпочинати учбовий рік з 1 серпня).

Даючи оцінку діяльності Орлая на посаді директора ліцею, можна впевнено стверджувати, що він значно змінив характер навчального закладу. Якщо раніше тут провідне місце відводилося «світському» вихованню, навчанню мовам, то Орлай прагнув дати ліцеїстам по можливості ґрунтовну систематичну освіту. Взагалі необхідно підкреслити впровадження систематизму, помітного у багатьох його розпорядженнях: наприклад, у квітні 1828 р. Правління з учбової частини встановило, щоб для дотримання одностайності («єдинообразия») у способі викладання кожної науки «від перших її початків до вищих досконалостей» викладачі нижчих класів знаходилися під наглядом професорів, займаючих відповідні кафедри.

Головне значення діяльності Орлая в історії ліцею полягає у тому, що саме він зробив перший важливий крок на шляху до перетворення ліцею на вищий навчальний заклад, відокремивши власне ліцейські класи від гімназійних. З того часу в документах починають вживатися терміни: *«классы Лицея Гимназическим соответствующие»* та *«собственно – лицейские классы»*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шультейс Э., Тарди Л. Главы из истории русско – венгерских медицинских связей. – М.,1976. – С. 181-182.
2. Докладныше про це див.: Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородько в Нежине (1820 – 1832 г.). – К.,1879.
3. Державний архів Одеської області (далі - ДАОО). – Ф.44: Рішельєвський ліцей.-Оп.1. (1826 р.). – Спр.13. – Арк. 22 зв.
4. Там само.- Арк. 20-20зв.
5. Там само.- Арк. 3 зв.
6. Там само.-Спр. 65. – Арк. 62.
7. Там само.- Арк. 71зв. – 72.
8. Мурзакевич Н. Н. Автобиография. – Спб.,1886.- С.79.
9. ДАОО. – ф. 44.- Оп. 1 (1827р.). – Спр. 1. – Арк. 1 –27 зв.
10. Подібний погляд на ліцеї взагалі І.С. Орлай висловлював ще у 1825 р. у праці “Мнение о преобразовании училищ в России” (див.: Лавровський Н.А. Указ. соч. – С.145 - 158).
11. ДАОО. – ф. 44.- Оп. 1 (1827р.). – Спр. 24. – Арк. 4 –8 зв.
12. Там само.- Арк. 11-17.
13. Там само.- Арк. 2-2 зв.

РЕЗЮМЕ

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И.С. ОРЛАЯ НА ДОЛЖНОСТИ ДИРЕКТОРА ОДЕССКОГО РИШЕЛЬЕВСКОГО ЛИЦЕЯ (1826- 1829 гг.)

Ковалёв Е.А. (Одесса)

Эта статья посвящена Орлаю Ивану Семеновичу. Он был директором Ришельевского лицея в Одессе с 1826 по 1829 г. Орлай Иван Семенович значительно изменил систему образования в лицее. Он пытался дать своим студентам фундаментальное образование. В то время был сделан первый шаг в направлении преобразования лицея в высшее учебное заведение.

SUMMARY

TO THE CHARACTERISTIC OF I.S. ORLAI ' S ACTIVITY ON THE POST OF A HEADMASTER OF RISHELIE LYCEUM IN ODESSA (1826 – 1829)

Kovalyov E. (Odessa)

This article is devoted to Orlai Ivan Semenovich. He was a headmaster of Rishelie Lyceum in Odesa from 1826 to 1829. Orlai I. S. changed the system of education in the lyceum to great extent. He tried to give his students fundamental education. During that period of time the first step was made towards the transformation of lyceum into the higher educational establishment.